

กรรมและบุญของมนุษย์

.....ระพี สาคริก

ทุกวันนี้คนส่วนใหญ่ที่มีโอกาสเติบโตมากขึ้นด้วยทรัพย์สินเงินทองและอำนาจ คุณจะรู้จักบาปบุญคุณโทษลดน้อยลงไป เป็นคำปรารภซึ่งหากใครได้ยินแล้วนำมาคิดค้นหาเหตุผล แทนที่จะรับฟังแล้วก็ปล่อยผ่านไปเฉย ๆ น่าจะพบความจริงซึ่งนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ เพื่อช่วยให้วิถีการดำเนินชีวิตของเรามีความมั่นคง อีกทั้งช่วยยกระดับคุณภาพ ให้สูงยิ่งขึ้น

*****

"ทุกคนที่เกิดมาสู่โลก" ธรรมชาติได้มอบกรรมมากับตัวและใจด้วย หากใครที่ยังรู้ถึงรากฐานตนเองย่อมบอกได้ว่า "กรรมน่าจะหมายถึงเงื่อนโซ่ซึ่งเป็นความจริงแฝงอยู่ในกระแสจิตวิญญาณของแต่ละคน เริ่มต้นตั้งแต่ชีวิตจุติมาเกิด" มีฉันทธรรมชาติด่อมขัดกันเองคือ ให้มาเกิดแต่ไม่ให้ยู่รอดมาได้ เราจึงมักกล่าวว่า "ธรรมชาติให้มาแล้ว ย่อมให้กลไกเพื่อการอยู่รอดได้ด้วย" ดังตัวอย่างของจริงซึ่งพบว่า หลังจากเกิดมาก็แสดงความต้องการทั้ง-ด้านอาหารและสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมเพื่อตัวเองก่อนอื่น เริ่มต้นจากสื่อธรรมชาติก่อนที่จะพูดภาษาได้

ในเมื่อภาพรวมของแต่ละคนหาใช่มีเพียงจิตใจกับร่างกายเท่านั้น หากมองได้ลึกลงไปอีกระดับหนึ่งจะพบว่า จิตใจกับร่างกายมีกระแสสานถึงซึ่งกันและกันเป็นธรรมจักร ดังนั้นกรรมซึ่งเข้าไปแฝงอยู่ในรากฐานความรู้สึก ซึ่งมีธรรมชาติที่หยุดไม่ได้ เนื่องจากไม่มีรูปร่างตัวตนหากมีแต่วิถีการเปลี่ยนแปลงอันเกิดจากพลัง จึงถ่ายทอดกระแสผ่านร่างกายออกมาเป็น "พฤติกรรม" ทุกรูปแบบสุดแต่เงื่อนโซ่ที่แฝงอยู่ในจะพึงกำหนดตามสภาพความจริงซึ่งปรากฏขึ้นภายนอกเป็นโอกาส

ดังเช่นที่มักกล่าวในเชิงให้สติกันว่า "คนเราแต่ละคนจะเรียนรู้ความจริงกันได้ถึงแก่แท้ ย่อมต้องรอเวลาและโอกาสที่เหมาะสม เพื่อให้มีการพิสูจน์ตัวเองบนพื้นฐานธรรมชาติไม่ว่า เรื่องดีหรือ เรื่องไม่ดี

สิ่งซึ่งปรากฏออกมาจากเงื่อนโซ่ที่แฝงเป็นธรรมชาติอยู่ในกระแสจิตวิญญาณของใครคนหนึ่ง ตามความเข้าใจของผู้เขียนซึ่งยังอ่อนหัดแก่การเรียนรู้จากตำรามากอยู่ แต่สนใจค้นหาความจริงจากเพื่อนมนุษย์ซึ่งตนมีโอกาสสัมผัสอย่างปราศจากการเลือกพรรคพวก โดยที่สานสัมพันธ์กลับมาถึงความรู้สึกภายในรากฐานตนเองและค้นหาความจริงเน้นที่จุดนี้ ทำให้เข้าใจว่า "พฤติกรรมซึ่งมนุษย์แต่ละคนมีโอกาสแสดงออกมา น่าจะหมายถึงศิลปะกรรมทุกรูปแบบอย่างปราศจากกรอบใด ๆ ทั้งสิ้น" หากยอมรับว่าแต่ละคนต่างก็มีจิตวิญญาณ และแต่ละคนก็มีเงื่อนโซ่เข้าไปแฝงเป็นธรรมชาติอยู่ในรากฐานตัวเองไม่ว่ามากหรือน้อย

ดังนั้นการที่มีกระแสความขัดแย้งเกิดขึ้นว่า สิ่งนั้นคือศิลปะกรรม สิ่งนี้ไม่ใช่ ล้วนเกิดจากเงื่อนโซ่ซึ่งเข้าไปแฝงอยู่ในรากฐานคน โดยที่มีความแตกต่างหลากหลายของระดับความต้นลึกหนาบาง โดยยังเป็นธรรมชาติ หากใครเข้าใจถึงย่อมยอมรับว่า แม้พฤติกรรมของใครก็มีศิลปะอย่างปฏิเสธมิได้ ดังนั้นบุคคลผู้เข้าใจถึงความจริง จึงควรได้ชื่อว่า มีความเข้าใจในตนเองซึ่งสะท้อนกลับออกมาเป็นความเข้าใจในเพื่อนมนุษย์เป็นหนึ่งเดียวกันด้วย

อนึ่ง พฤติกรรมของแต่ละคนที่อยู่ร่วมกันบนพื้นฐานสังขธรรมซึ่งมีการแสดงออกอย่างหลากหลาย ย่อมนำไปสู่การแตกกิ่งก้านสาขาอย่างเป็นธรรมชาติ ดังจะพบได้จาก "กรรมสาขาต่าง ๆ " เช่น "จิตรกรรม สถาปัตยกรรม ไปจนถึงเกษตรกรรมและวิศวกรรม" ซึ่งมีกระแสที่กำหนดให้มนุษย์ต่างตัวเองออกไปเรื่อย ๆ และโดยหลักความจริง "เมื่อมีด้านหนึ่ง ย่อมมีอีกด้านหนึ่ง" ดังนั้น "เมื่อมีกรรมก็ย่อมมีศาสตร์สาขาต่าง ๆ เกิดขึ้นร่วมกันเป็นธรรมจักร" ทำให้เข้าใจว่า ศาสตร์สาขาต่าง ๆ ล้วนแล้วเป็น เรื่องของคนทั้งสิ้น หากใครยึดติดยึดอมตก เข้าไปอยู่ในวังวนแห่งกรรมลึกซึ้งยิ่งขึ้น แทนที่จะทำให้เข้าใจได้จริง

ทำให้สรุปได้ว่า "กรรมกับศาสตร์ไม่ว่าสาขาไหน คือสิ่งซึ่งน่าจะชี้ชัดได้ด้วยตัวของมันเองว่า ไม่เพียงเชื่อมโยงถึงกันโดยมีธรรมจักรเป็นฐานเท่านั้น หากยังเกิดจากแกนเดียวกันด้วย และแกนนี้ก็คือน้ำเงื่อนโซ่ซึ่งอยู่ในรากฐานจิตวิญญาณของแต่ละคน" ดังนั้นความขัดแย้งทั้งหลายจึงมีกระแสที่วนเวียนอยู่ภายในกรอบไม่ว่าจะหนักหรือ

เบา แม้กระทั่งใครจะคิดว่ารุนแรงหรือเป็นปรกติ ย่อมถือเป็นธรรมชาติของคนซึ่งอยู่บนพื้นฐานความหลากหลาย จึงไม่น่าจะมีคติที่ไว้ในใจตัวเองทำให้ชีวิตจำต้องสูญเสียคุณค่าไปอย่างเปล่าประโยชน์

ผู้ที่เข้าใจถึงจริง ย่อมมุ่งทำงานจากรากฐานความจริงซึ่งมีอยู่แล้วในจิตวิญญาณตนเอง โดยรู้ว่าเป็นการใช้โอกาสเพื่อการเรียนรู้ความจริงของโลกซึ่งยิ่งขึ้นอย่างปราศจากความรู้สึกเพื่อเหมิหรือทอดย ซึ่งอีกด้านหนึ่งย่อมมีเหตุมีผลชำระล้างกรรมภายในรากฐานตัวเองให้เบาบางลงไปเรื่อย ๆ อย่างเป็นธรรมชาติ ทำให้สรุปได้ว่า การมีโอกาสสัมผัสกับเพื่อนมนุษย์อย่างหลากหลายหากมีความจริงใจสนองตอบย่อมถือเป็นผลกำไรซึ่งมีคุณค่าที่สุดสำหรับชีวิต แต่การที่จะมีผู้มาให้โอกาสสัมผัส ตัวเองต้องมุ่งทำงานสร้างสรรค์จากใจจริง ให้แต่ละคนได้มีโอกาสสัมผัสเพื่อรู้ได้เองอย่างเป็นธรรมชาติ

หากบุคคลใดทำจากใจจริงจนกระทั่งเกิดพื้นฐานแน่นหนายิ่งขึ้น ย่อมพูดและเขียนจากใจจริงอย่างเป็นธรรมชาติ และมีธรรมชาติเป็นพื้นฐานช่วยชีวิตตนเองมั่นคงแน่นอนอยู่บนพื้นฐานสังขธรรมยิ่งขึ้นอย่างสอดคล้องกันด้วยเหตุและผล เมื่อมีโอกาสทวนกลับไปพิจารณาที่ตนเองจึงทำให้มั่นใจยิ่งขึ้นว่าวิถีทางดังกล่าวส่งผลชำระล้างเงื่อนไขซึ่งแฝงอยู่ในจิตวิญญาณตนเองได้อย่างแท้จริง

ในเมื่อได้กล่าวไว้แล้วว่า **"เพื่อนมนุษย์ทุกคนไม่ว่ายากมีเงินและไม่ว่าตนจะ เคยคิดว่าเป็นมิตรหรือศัตรูมาก่อน หลังจากเงื่อนไขถูกชำระล้างให้เบาบางลงไปถึงระดับหนึ่งย่อมปรับเปลี่ยนความรู้สึกกลับมามองว่าเป็นครูอย่างสำคัญของคนทั้งสิ้น อย่างไรก็ตามทุกสิ่งจะบรรลุผลถึงจุดนี้ได้ย่อมต้องมีทั้งสองด้าน โดยเฉพาะด้านซึ่งถือว่าตนเป็นครูของตนเอง โดยที่ด้านนี้ถือเป็นพื้นฐานสำคัญที่สุด"** หากขาดการรู้ถึงจุดนี้ได้จริง วิถีชีวิตก็ยังคงต้องวนเวียนต่อไปอีก

ดังได้กล่าวไว้แต่แรกแล้วว่า มนุษย์มีทั้งร่างกายและจิตใจ อีกทั้งมีกระแสจากเงื่อนไขซึ่งหมุนวนร่วมกันเป็นธรรมจักร และมนุษย์พึงต้องเรียนรู้จากสภาพแวดล้อมอย่าง เป็นธรรมชาติ ดังนั้นสื่อซึ่งอยู่ใกล้ใจที่สุดก็คือร่างกายตัวเอง หากละจากภาวะยึดติดอยู่กับร่างกายย่อมมองเห็นวิถีทางที่จะสานจากพฤติกรรมโดยกายไปสู่สรรพชีวิตและสิ่งอื่น ๆ ซึ่งอยู่ภายนอก และชีวิตอื่นสิ่งอื่นซึ่งอยู่ไกลแต่ละคนที่สุดท้ายก็คือเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเอง ซึ่งคงต้องเริ่มต้นจากความเข้าใจในสังขธรรมอย่างชัดเจนว่า **"มนุษย์ทุกคนมีจิตวิญญาณ เช่นเดียวกับตน"** ดังนั้นหลักใจซึ่งมองเห็นได้ที่ตนย่อมมองเห็นได้ที่คนอื่นด้วย จึงมีความรู้สึกเคารพผู้อื่น ยิ่งเป็นคนระดับล่างและชนชั้นหลังซึ่งเป็นฐานและเป็นอนาคตของตน

อนึ่ง ธรรมชาติได้ลำดับความสำคัญของสื่อระหว่างมนุษย์ไว้แล้วจากพฤติกรรมของร่างกายตัวเอง โดยถือว่าการนำปฏิบัติเป็นสื่อซึ่งอยู่ใกล้ที่สุด รองลงไปจึงมีการพูดและการเขียนซึ่งอีกด้านหนึ่งคือการฟังและการอ่าน และจากความจริงในอีกด้านหนึ่งซึ่งมองเห็นชัดอยู่แล้วคือ **"มนุษย์ย่อมมีการอยู่ร่วมกัน อีกทั้งสานกระแสจิตใจถึงซึ่งกันและกันอย่างเป็นธรรมชาติด้วย"**

เมื่อกล่าวถึงภาพรวม ณ จุดนี้ น่าจะช่วยให้เห็นสังขธรรมอีกสิ่งหนึ่งว่า **"การปฏิบัติกิจกรรมร่วมกันอย่างเป็นธรรมชาติ"** ซึ่งหมายถึงแรงบันดาลใจที่เกิดจากความรู้สึกสอดคล้องกันและมีความจริงใจต่อกัน ย่อมปลูกฝังความเป็นหนึ่งเดียวกัน ซึ่งหมายถึงการเกิด **"สามัคคีธรรม"** จากธรรมชาติของแต่ละคน ทำให้มองเห็นอีกด้านหนึ่งว่า **"ถ้าเน้นการพูดมากเกินไปจะยอมทำให้การนำปฏิบัติลดน้อยลงไป แม้บางครั้งอาจแสดงออกโดยการปฏิบัติ ย่อมขาดความจริงใจให้อ่านได้จากส่วนลึก"** ดังนั้นการปฏิบัติบนพื้นฐานดังกล่าว นอกจากไม่มีผลชำระล้างกรรมในตนเองแล้ว ยังมีแนวโน้มเพิ่มพูนเงื่อนไขให้หนาแน่นขึ้นไปอีก

สังขธรรมของการเรียนรู้จากเพื่อนมนุษย์ซึ่งน่าจะได้ผลจริง เท่าที่ศึกษาจากประสบการณ์ชีวิตมาแล้ว ใครขออนุญาตนำมาฝากไว้ให้แต่ละคนนำไปพิจารณาค้นหาเหตุผลคือ บุคคลใดคิดที่คำต่อผู้อื่นถ้าเกิดจากความจริงใจหรือจากธรรมชาติในตนเอง ย่อมมีผลชำระล้างกรรมช่วยให้เกิดบุญเพิ่มขึ้น ส่วนผู้ซึ่งมีคนอื่นเข้ามาทำดี แทนที่จะมีการให้ความสำคัญแก่เขาอยู่เหนือตนเพิ่มขึ้น กลับคิดว่าตัวเองอยู่เหนือเขาแล้ว ย่อมทำให้ตนจำต้องตกต่ำลงไปเรื่อย ๆ เป็นธรรมชาติ

ทำให้เข้าใจความหมายของหลักธรรมซึ่งกล่าวไว้ว่า **"ควรเป็นผู้รู้จักก่อนน้อมต่อมตน"** ได้อย่างลึกซึ้งว่ามีผล ต่อผู้ปฏิบัติอย่างไร และถ้าเข้าใจจริงแล้ว การนำมาพูดมาเขียน ทำให้เห็นความสำคัญที่การสอนคนอื่นไม่ หาก เห็นถึงอีกด้านหนึ่งซึ่งน่าจะสำคัญกว่าคือ **"ถือเป็นการแสดงออกจากรากฐานความคิดตนเอง เพื่อหวังเพิ่มทุนความ เชื่อมั่นในสังขารมแก่ตน ให้ลึกซึ้งแน่นหนายิ่งขึ้นมากกว่า"**

"ผลจากการปฏิบัติในคิทธาไซ้เป็นสิ่งทวนกลับไปแก้ไขไม่ได้ ถ้าไม่มุ่งมองออกจากตัวเองด้านเดียวซึ่ง เกิดจากภาวะลืมนัตถ์" ผู้ซึ่งมันคงอยู่กับสังขารมย่อมไม่ลืมนัตถ์ ทำให้รู้ได้ว่า สิ่งซึ่งเป็นผลจากคิทธาย่อมเข้าไปปรากฏ เป็นเงื่อนไซ้ถือเป็นการจริงอยู่ภายในรากฐาน ดังนั้นการคิดแก้ไขจึงน่าจะมองเห็นได้ว่า ควรแก้ที่ตัวเองโดยแท้

หากสนใจพิจารณาค้นหาความจริงอยู่เสมอย่อมระลึกได้ว่า แต่ก่อนมาตนก็เป็นเด็กมาก่อน แม้เริ่มต้นเกิดมา ตัวเองก็มาแต่ตัวและใจโดยไม่มีรูปวัตถุและเงินตราติดมาด้วย เมื่อเติบโตยิ่งขึ้นย่อมคิดได้ถึงความจริง จึงมีธรรม- ชาติจากรากฐานความรู้ลึกซึ้งซึ่งให้ความสำคัญแก่สรรพชีวิตที่อยู่ด้านล่างหรือชีวิตที่ยังมาไม่ถึงตนเหนือกว่าชีวิตที่อยู่ ด้านเหนือตนขึ้นไป แม้ยิ่งเติบโตสูงขึ้นจะมีอิทธิพลล่อลวงใจเพิ่มขึ้นก็ตาม จึงน่าจะสรุปประเด็นนี้ได้ว่า การ ให้ความสำคัญแก่คนระดับล่าง ๆ ลงมาอย่างปราศจากภาวะยึดติดอยู่กับพรรคพวก ย่อมได้ครูผู้ช่วยปลดปล่อยตัวเอง ออกจากบ่วงแห่งกรรม ซึ่งคนกลุ่มนี้มีอยู่ในธรรมชาติแล้วและเป็นส่วนใหญ่ด้วย

ดังนั้น จากวิถีชีวิตของแต่ละคนซึ่งผ่านการเรียนรู้ในด้านประสบการณ์มาแล้ว ไม่ว่าจะนานมากน้อยแค่ไหน ถ้า เริ่มต้นมองเห็นความจริง ณ จุดนี้ได้ และมุ่งมั่นรักษาไว้อย่างมั่นคงเด็ดเดี่ยวโดยไม่หวั่นไหวต่อกระแสการเปลี่ยนแปลงของรูปวัตถุภายในสังขารแม้จะมีความรุนแรงยิ่งขึ้น บุญย่อมเกิดขึ้นเองอย่างเป็นธรรมชาติ จากรากฐานความรู้ ลึกที่แท้จริง

จึงน่าจะสรุปในขั้นนี้ได้ว่า **"บุญคือการให้จากรากฐานจิตใจ และให้โดยถือหลักปฏิบัติแก่เพื่อนมนุษย์ทุกรูปทุก- นามจากรากฐานจิตใจที่อิสระ จึงมีโอกาสเกิดอิสรภาพ ขึ้นในรากฐานตนเองชัดเจนยิ่งขึ้นตามเหตุและผลอันเกิด จากการใช้ความสำคัญแก่การปฏิบัติร่วมกันกับเพื่อนมนุษย์และบนพื้นฐานความหลากหลายของเพื่อนมนุษย์โดยละจาก ภาวะยึดติดอยู่กับรูปวัตถุ ย่อมมีเหตุมีผลลดความแน่นหนาของเงื่อนไซ้ภายในรากฐานตนเองให้บ่อนคลายไปได้"**

"บุคคลใดคือรากฐานจิตใจที่ว่างเปล่า ย่อมมองเห็นความสำคัญของการทำงานเพื่อคนอื่น และทำงานอย่าง มีความสุข เนื่องจากมองเห็นชัดเจนแล้วว่าตนเป็นฝ่ายได้รับคุณค่ามากขึ้นเป็นลำดับ อย่างปราศจากความรู้สึกหวังว่า จะต้องแสดงผลงานปรากฏตั้งใจหรือให้กับใครต่อใคร ยิ่งมุ่งหวังไปยังชาวโลกด้วยก็ยิ่งทำให้ตัวเองจำต้องสูญเสียมากขึ้น"

เพื่อนมนุษย์จึงเป็นครูผู้เสริมรากฐานตนเองให้มองเห็นธรรมชาติได้ในระดับพื้นฐาน แม้หลายชีวิตที่มุ่งเข้าวัด เพื่อหวังค้นหาความสุขโดยที่ลืกระแวงจากภายนอกลงไป หากมีฐานตั้งกล่าวแล้วอยู่ในตัวเองย่อมไปอย่างผู้รู้คุณค่า จึงเข้าไปเพราะเห็นคุณค่าอย่างแท้จริง แต่การเข้าไปในลักษณะหนีโลกหรือเข้าไปเพราะมีทุกข์ อาจนำตัวเองไป ติดอยู่กับทุกข์ซึ่งเกิดขึ้นจากอีกด้านหนึ่งเช่นกัน จึงสะท้อนเหตุและผลกลับออกมาในลักษณะของการนำธรรมในด้าน รูปแบบซึ่งตนกำหนดขึ้น ออกมาล่อคนอื่น ยิ่งทำให้ภายในส่วนลึกของตนมีภาวะพอกพูนไว้ด้วยเงื่อนไซ้หนามากยิ่งขึ้น

ทวนกลับไปย้ำความสำคัญอีกว่า **"มนุษย์ที่เกิดมาไม่ได้ยู่ลำพังคนเดียวในโลก"** หากมองเห็นภาพพฤติกรรม ของมนุษย์อย่างรวม ๆ ย่อมพบความหลากหลายเป็นธรรมชาติ ถ้าชีวิตตนเองมีวิถีทางนำไปสู่ความรู้ความเข้าใจได้ จริงย่อมมีอีกด้านหนึ่งซึ่งได้มาด้วยคือ สามารถหยั่งรู้ความจริงของชีวิตตนเอง ซึ่งสานต่อไปถึงการรู้คุณค่าของชีวิตอื่น สิ่งอื่นเป็นธรรมจักร และ ณ จุดนี้ย่อมมีการเจริญสติขั้นพื้นฐานร่วมอยู่ด้วย

อนึ่ง ภายในกระบวนการซึ่งช่วยให้เกิดความรู้ความเข้าใจถึงแก่นแท้ของธรรมชาติ ย่อมนำไปสู่ความรู้ความ เข้าใจถึงปรากฏการณ์อื่น ๆ ซึ่งเป็นผลจากคนได้ทุกเรื่องจึงกล่าวได้ว่า แท้จริงแล้วสิ่งซึ่งปรากฏเป็นรูปแบบอย่าง หลากหลาย ล้วนมีความว่างเปล่าเป็นความจริงปรากฏอยู่ที่พื้นฐานทั้งสิ้น และในที่สุดก็ย่อมมุ่งไปถึงจุดเดียวกันหมด

ดังนั้น หากผู้ใดพบแล้วรู้แล้วถึงระดับนี้ ไม่ว่าจะสิ่งใดเกิดขึ้นย่อมไม่คิดโทษคนอื่น หากมุ่งสู่ความสงบที่รากฐานตนเองด้วยความเข้าใจในสังขาร ย่อมสะท้อนความรู้สึกละเอียดออกมาอย่างเป็นธรรมชาติว่า ขอให้อนาคตของทุกชีวิตจงถึงซึ่งความสุขโดยทั่วกันอย่างปราศจากเงื่อนไขใด ๆ ทั้งสิ้น

สาระซึ่งนำมาเขียนลงในเรื่องนี้ได้มาจากไหน ?

ในช่วงหลัง ๆ มักมีหลายคนถามว่า **"อาจารย์ยังทำเรื่องกล้วยไม้อยู่หรือเปล่า"** บางรายซึ่งพบผมขณะที่ได้รับเชิญให้เดินทางไปบรรยายที่นั่นที่โน่น ซึ่งจริง ๆ แล้วช่วงหลัง ๆ มักมีผู้มาขอให้ไปบรรยายในที่ต่าง ๆ และกำหนดหัวข้อเรื่องมาให้เอง ซึ่งมักเกี่ยวข้องกับคุณธรรมและจริยธรรม หรือไม่ก็ให้แง่คิดในการดำเนินชีวิตและการทำงาน โดยเหตุที่ตนสนใจศึกษาเพื่อความชัดเจนว่า สิ่งใดเป็นเรื่องของเรา สิ่งใดเป็นเรื่องของคนอื่นจึงไม่เสนอตัว

ครั้งตอบคำถามไปว่า ตนถูกขอให้ไปพูดที่นั่นที่โน่น มักมีคำถามตามมาว่า **"ไปพูดเรื่องกล้วยไม้หรือ ?"** แต่หลังจากทราบชื่อองค์กรก็ดี กลุ่มที่เชิญก็ดี มักทำท่าสงสัย บางรายพอรู้ว่าไปพูดเรื่องอะไรจะปรารถนาลับมาอีกว่า **"เคียวนี้ไปสนใจทำเรื่องอื่นแล้วหรือ ?"** บางคนก็กล่าวว่า แก่แล้วคงจะถึงเวลาเข้าวัดปฏิบัติธรรม

เงื่อนไขซึ่งสะท้อนกลับมาในลักษณะต่าง ๆ เช่นนี้ รู้สึกน่าสนใจนำมาคิดวิเคราะห์หาเหตุและผลให้ถึงที่สุด อย่างไรก็ตาม ผมสนใจตอบคำถามให้คนนำไปคิดและไม่ยึดติดว่าจะต้องคิดได้ไม่ได้อย่างไร จึงตอบไปว่า **"ครับ ผมยังคงทำกล้วยไม้เหมือนเก่าโดยไม่ได้ละทิ้งไปไหนเลย"** || ละอาจกล่าวต่อไปอีกว่า **"ไม่ว่าเรื่องใดซึ่งได้ความรู้มา และการที่ไปพูดก็เพราะมีคนอื่นมองเห็นเองจึงมาขอให้ไปพูด มาจากการใช้โรงเรียนกล้วยไม้เป็นพื้นฐาน"**

ถ้าจะให้ชี้แจงความจริง เรื่องนี้คงต้องกล่าวว่า **"การที่ตนสนใจจับงานกล้วยไม้ที่แท้จริงแล้วมุ่งที่ตนเป็นสิ่งที่สำคัญซึ่งลึกซึ้งกว่ากล้วยไม้ อีกทั้งยังมุ่งที่สังขารในการอยู่ร่วมกันของคน โดยมุ่งหวังความสงบสุขของสังคม เป็นเป้าหมาย"**

กับอีกด้านหนึ่งซึ่งหมายถึงรากฐานตัวเอง โดยที่มีอิสระหรือปราศจากภาวะยึดติดถึงระดับหนึ่ง ย่อมมีอีกด้านหนึ่งซึ่งหมายถึงความจริงใจต่อทุกคน ซึ่งโดยหลักธรรม**"ผู้ที่รากฐานมีอิสระ หรือปราศจากภาวะยึดติด ย่อมมีอีกด้านหนึ่งคือความจริงใจอย่างเป็นที่ศรัทธาให้พิสูจน์ได้เสมอ"**

ในเมื่อมุ่งมั่นที่สังขารของคนและลงมือปฏิบัติคลุกคลีกับคนทุกรูปลักษณะจากรากฐานจิตใจที่เปิดกว้าง ย่อมมีโอกาสเรียนรู้ความจริงจากคนลึกซึ้งยิ่งขึ้นทั้งด้านของแต่ละคนและด้านของภาพซึ่งมีการรวมตัวกันเป็นกลุ่มบนพื้นฐานธรรมชาติ **"เมื่อมีโอกาสสัมผัสความจริงซึ่งถือเป็นธรรมชาติของคน ย่อมมีโอกาสเรียนรู้ธรรมะซึ่งเป็นความจริง ทั้งจากด้านของเพื่อนมนุษย์สานถึงด้านที่อยู่ในตัวเอง"** และการปฏิบัติอย่างต่อเนื่องย่อมมีเหตุผลนำไปสู่ภาวะลุ่มลึกยิ่งขึ้น

และพบความจริงว่า เพราะภายในรากฐานมีความเป็นตัวของตัวเองซึ่งรักษาไว้อย่างมั่นคง จึงทำให้มองสิ่งทั้งหลายอย่างปราศจากภาวะยึดติดอยู่เพียงด้านซึ่งเป็นรูปแบบ หากสามารถเจาะลึกลงไปถึงสังขารได้ทุกเรื่อง

จึงมีโอกาสรู้ความจริงชัดเจนยิ่งขึ้นว่า การณ์จะขึ้นไปเป็นอะไรถือเป็น เรื่องของคนอื่น ส่วนตนเป็นเพียงผู้รับไว้พิจารณา หากพบว่ามาเพราะความต้องการเพื่อส่วนรวมโดยที่มีความชัดเจนพอสมควรจึงรับไว้ และหลังจากรับแอดอแล้วตั้งมั่นทำงานและนำปัญหาที่เกิดขึ้นกลับมาคิดจากรากฐานตนเองด้วยความรับผิดชอบอย่างแท้จริงดังจะพบความจริงว่า การเปลี่ยนสังกัดงานก็ดี การขึ้นไปรับหน้าที่ผู้บริหารมหาวิทยาลัยก็ดี เป็นรัฐมนตรีก็ดี ล้วนมีผู้มาขอร้องโดยที่ได้มีการพิจารณาเลือกสรรแล้วจึงมาหา แม้การขึ้นไปรับตำแหน่งผู้บริหารมหาวิทยาลัย ตนก็มุ่งมั่นทำงานอยู่ในระดับภาควิชาโดยไม่คิดสนใจจะขึ้นไปเป็นอะไร แต่มีนิสัยดีกับทุกคนอย่างปราศจากพรรคพวก

เมื่อขึ้นไปแล้วก็มุ่งมั่นนำตนลงปฏิบัติงานบนพื้นดินร่วมกับบรรดานิสิตหลายพันคนอย่างปราศจากการเลือกกลุ่มเลือกพวก แม้กระทั่งคนงานซึ่งทำหน้าที่ยามและภารโรง และให้โอกาสคนด้านล่างร่วมกันคิดและทำกิจกรรมโดยที่

คนมองเห็นโอกาสลงร่วมทำงานด้วย แม้การออกไปทำงานในชนบทซึ่งอยู่ห่างไกลความเจริญในด้านวัตถุระหว่างช่วงปิดภาคการศึกษาอีกทั้งใช้ชีวิตร่วมกันเหมือนเพื่อน ซึ่งทำให้รู้สึกเหมือนเป็นพ่อของเขาย่อมถือว่าเป็นเรื่องของเขา เราจึงไม่นำมาใส่ใจใด ๆ ทั้งสิ้นนอกจากแต่ละช่วงมีการมุ่งสมาธิทำดีที่สุด โดยเห็นคุณค่าของการนำตัวเองลงสัมผัสด้วยการร่วมทำงานกับคนที่อยู่ต่ำกว่าตน จึงมีส่วนสนับสนุนให้เกิดกระแสที่สามสัมพันธ์ระหว่างศิษย์กับชาวบ้านซึ่งใช้ชีวิตอยู่ในถิ่นทุรกันดาร และเห็นว่าคือการเสริมสร้างรากฐานการศึกษาอย่างสำคัญ

เมื่อได้รับการพิจารณาขอให้เข้าไปรับตำแหน่งรัฐมนตรีก็คงใช้แนวคิดสานจากสิ่งซึ่งทำมาแล้วออกไปสู่เมื่อกว้างและเชื่อว่าจะมีความลึกซึ้งยิ่งขึ้น ดังจะพบว่ามีการใช้เวลาลงไปร่วมทำงานกับชาวบ้านในถิ่นกันดาร บางครั้งนำข้าราชการระดับรองลงมา หากติดตามไปให้ลงร่วมไถ่ถามนำร่วมด้วย ส่วนใครรู้สึกรังเกียจอาจไปคิดติดตามไปอีก โดยมีเจตนาที่จะให้ผู้ซึ่งสนใจมีความคิดหยั่งลงลึกซึ่งถึงความจริงยิ่งขึ้น ช่วยให้ผู้สามารถคิดแก้ไขปัญหาได้อย่างถึงเหตุและผล ส่วนผู้ซึ่งภายหลังแสดงออกให้รู้ว่าไม่สนใจ ตนก็ไม่คิดทำร้าย แต่หาทางแก้ไขให้คิดได้เองแม้อาจล่าช้าไปบ้างแต่ก็ไม่ทำให้เป้าหมายที่แท้จริงจำต้องเลื่อนลงไปไหนที่สุด

แม้ว่าสิ่งซึ่งได้เริ่มต้นไว้จะสูญไปหลังจากพ้นตำแหน่งออกมาแล้ว คงไม่โทษใครอื่นแต่สะท้อนถึงความจริงให้นำมาคิดหาคำตอบว่า เหตุใดจึงขาดกระแสการสืบทอด แล้วก็พบกับสังขรณ์อื่นเช่นกัน ดังที่มักได้ยินคำปรารภว่าทุกสิ่งในสังคมไทยหากได้รับผลเป็นที่พอใจของหลาย ๆ คน ย่อมขึ้นอยู่กับตัวบุคคล ทำให้รู้สึกว่า **"สิ่งซึ่งมาหา ถ้าไม่มีก็คิด ย่อมเป็นครูสอนหลักธรรมให้ทุกเรื่อง"**

ในช่วงซึ่งตัดสินใจลาออกจากงานก่อนเกณฑ์เกษียณอายุ มักมีผู้ถามว่า เป็นเพราะเหตุใดหรือเบื้องานใช้ใหม่ ซึ่งจริง ๆ แล้วเกิดจากมองเห็นอีกด้านหนึ่งโดยที่รู้สึกทำทนายที่จะนำผลจากการปฏิบัติโดยตนเองมาใช้เป็นสิ่งพิสูจน์สังขรณ์ หลังจากพ้นตำแหน่งหน้าที่การงานมาแล้วกลับมาผู้มาหาด้วยความรู้สึกศรัทธากว่าเก่า ซึ่งตนก็ไม่ได้มองด้วยความหลงใหล หากต้องการใช้ความจริงสอนคนอื่น ส่วนตัวเองคงได้คำสอนจากธรรมชาติช่วยให้มองเห็นความจริงลึกซึ้งยิ่งขึ้น

ช่วงหลัง ๆ เมื่อมีผู้มาถามหรือมาขอให้พูด มักปรารภเป็นครั้งคราวว่า **"ผมได้เพื่อนมนุษย์เป็นครูอย่างสำคัญตระหนักความรู้ซึ่งได้รับจากเขาวชนคนรุ่นหลังและคนระดับล่าง ช่วยเหลือซึ่งกันและกันเรื่อย ๆ |ละทิ้งหยั่งรากลงลึกซึ่งเพียงใด ย่อมเสริมสร้างรากฐานตนเองให้มีความมั่นคงยิ่งขึ้นอย่างสอดคล้องกันตามเหตุและผล"**

ดังนั้น การให้ความสำคัญแก่เพื่อนมนุษย์จากใจจริง และเป็นผู้มีสติโดยที่ไม่ลืมทวนกลับมาทบทวนตัวเองให้สามารถเห็นได้ถึงคุณค่าของสภาพซึ่งเป็นอดีตไปแล้ว แม้มายังปัจจุบันย่อมให้ความสำคัญแก่เขาวชนคนรุ่นหลัง รวมทั้งผู้ซึ่งชีวิตยังคงดำเนินอยู่ในระดับรองลงมาถึงระดับล่าง หากเกิดจากรากฐานจริงย่อมเน้นการปฏิบัติตนในลักษณะที่ช่วยให้เข้าถึงธรรมชาติได้ว่า มีจิตวิญญาณร่วมกับคนอื่นชีวิตอื่นและสิ่งอื่นซึ่งอยู่ที่พื้นดินจากใจจริงด้วย

การพึ่งพาซึ่งกันและกันบนพื้นฐานการปฏิบัติย่อมส่งผลให้เกิดความเจริญทั้งสองด้านกล่าวคือ ด้านล่างย่อมมีกำลังใจ ซึ่งช่วยซึบซับแบบอย่างให้มีโอกาสเรียนรู้ถึงเหตุและผลชัดเจนยิ่งขึ้น ส่วนผู้ใหญ่ย่อมมีโอกาสเรียนรู้ธรรมะซึ่งควรถือว่าคนระดับล่างและพื้นดินเป็นครูร่วมกันสอนอย่างประเสริฐสุดแล้ว

ส่วนคนทั่วไปซึ่งอยู่รอบด้าน ผู้ซึ่งเน้นการพูดแม้คำยกย่องสรรเสริญ หากด่วนเชื่อถ้อยย่อมมีโอกาสเสพยาพิษส่งผลทำลายตัวเองได้ง่าย ส่วนผู้ซึ่งครั้งหนึ่งเคยรู้สึกเหมือนว่าเป็นศัตรูแม้ขณะนั้นยังคงปฏิบัติเช่นนั้น หากเข้าใจได้ในที่สุดย่อมปรับเปลี่ยนทรศนะมาทำให้รู้สึกว่า คือครูผู้มีความสำคัญอย่างยิ่งที่ช่วยสอนธรรมะอย่างได้ผลจริงจึงกล่าวอย่างมั่นใจได้ว่าทุกคนคือครูสอนที่ดีที่สุด

ใครชวนเอาสังขรณ์บทหนึ่งมากล่าวว่า **"หากไม่มีวันนี้ ย่อมไม่มีวันนี้"** ถ้าทวนกลับไปพิจารณาที่อดีตจะพบความจริงว่า การมุ่งมั่นทำงานเกี่ยวกับกล้วยไม้ทั้งในด้านพัฒนาและอนุรักษ์ร่วมกัน โดยที่เน้นความสำคัญของคนอย่างเท่าเทียมกัน ย่อมไม่ช่วยให้ความคิดตนพัฒนาตัวเองมาได้ถึงช่วงนี้ ดังนั้นถ้าจะกล่าวว่า ความรู้ซึ่งได้รับสืบเนื่องมาจากโรงเรียนกล้วยไม้ก็ไม่แน่ว่าจะผิดไปจากความจริง

ดังนั้น เมื่อธรรมชาติภายในรากฐานมนุษย์ซึ่งอยู่อย่างรวม ๆ กัน และมีการสานกระแสนสัมพันธ์ถึงกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากสื่อที่เป็นนามธรรมซึ่งมีความลึกซึ้งที่สุด ต่างก็มีความหลากหลายด้วยรูปแบบโดยเฉพาะอย่างยิ่ง สิ่งซึ่งปรากฏจากรากฐานความคิดของแต่ละคนแม้ช่วงใดช่วงหนึ่ง หากไม่ยึดติดอยู่เพียงภาพของ-
กล้วยไม้ซึ่งเป็นเพียงเปลือกนอกย่อมสามารถเข้าใจถึงได้

ดังนั้น แม้ใครจะได้รับแรงคลาใจจากผลกระทบโดยสิ่งใดทำให้สนใจจับงานที่เกี่ยวกับสิ่งนั้น หากไม่ยึดติด อยู่เพียงด้านซึ่งเป็นรูปแบบ และมีความซื่อสัตย์ต่อตนเองในการนำไปปฏิบัติอย่างต่อเนื่องกัน ย่อมมีโอกาสค้นพบ ความจริงและนำตนไปถึงจุดเดียวกันได้หมด แม้อาจเร็วช้ากว่ากันย่อมเข้าใจได้ว่า ขึ้นอยู่กับธรรมชาติภายในรากฐาน ของแต่ละคนซึ่งมีเงื่อนไขไขว่กันทำให้ เข้าถึงได้ เร็วหรือช้ากว่ากันเท่านั้น

บทสรุปจากภาพรวมทั้งหมด

หากชีวิตแต่ละคนซึ่งมีโอกาสเติบโตยิ่งขึ้น มีวิถีทางซึ่งชำระล้างเงื่อนไขออกไปอย่างเป็นธรรมชาติ โดยที่ พ่อแม่ละกิเลสได้ ลูกหลานย่อมมีโอกาสเติบโตตามมาด้วยการรู้ถึงคุณค่าของตน ครูละกิเลสได้ย่อมให้โอกาสศิษย์ และผู้บริหารทุกระดับยิ่งสูงมากขึ้นสามารถละกิเลสได้ชัดเจนยิ่งขึ้นอย่างสอดคล้องกัน ย่อมมีศูนย์รวมที่มีคุณภาพ - ทั้งแต่ละคนและสังคม อย่างไรก็ตาม แม้สังคมจะตกต่ำหากบุคคลใดคนนำไปปฏิบัติได้จากรากฐานตนเอง อีกทั้งสามารถ ยืนหยัดอยู่ได้ ย่อมเกิดผลดีแก่ตนเองโดยไม่มีอิทธิพลอำนาจจากภายนอกจะเข้าไปปิดกั้นได้

การสั่งสมบุญจะได้ผลอย่างจริงจังก็ต่อเมื่อ มีการเรียนรู้กรรมให้เข้าใจถึงความจริง ย่อมส่งผลชำระ ล้างกรรมได้ถึงรากฐานอย่างเป็นธรรมชาติ การเกิดมามีบุญโดยนำเอาทรัพย์สินเงินทองและความสบาย อีกทั้ง ลามยศสรรเสริญมาผูกติดไว้ด้วย ไม่ว่าจะเจตนาล่อหลอกคนอื่นหรือเพราะหลงงมงายก็ตาม ตัวเองย่อมสร้าง กรรมให้แก่ตน อาจถึงผู้อื่นอย่างปฏิเสธความจริงมิได้.